

XX СТОЛІТТЯ

DOI: 10.33608/0236-1477.2021.04.40-56

УДК 821.161.2'05.09(092)

Сергій РОМАНОВ, доктор філологічних наук
Волинський національний університет ім. Лесі Українки
просп. Воли, 13, м. Луцьк, 43025
e-mail: sergmr@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1404-4584>

ЛЮБОВНІ ІСТОРІЇ ЕПОХИ МОДЕРН. ЛАРИСА КОСАЧ, ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА: ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ

Статтю присвячено, можливо, ключовим подіям приватного життя Лариси Косач та Ольги Кобилянської. Ідеться про їхні взаємини із чоловіками, зокрема стосунки (знайомство, дружба й любов) із Сергієм Мержинським та Осипом Маковеем. Досвід поведінки, емоційних та чуттєвих переживань українських жінок модерного часу розкрито в зіставних ракурсах. Такий підхід зумовлено як особливим духовно-сестринським зв'язком Лариси та Ольги, так і схожими до певного часу етапами переживання любовного почуття. Акцент зроблено на «історії» Л. Косач, яку «підсвічує», тобто пояснює і навіть дублює, «історія» її подруги.

Ключові слова: час, традиція, стаття, спротив, почуття, гра, стосунки, самота.

У листі-знайомстві до Ольги Кобилянської за травень 1899 р. Лариса Косач, мотивуючи власну нехіть до надпопулярного тоді Ніцше, згадує і його прихильника у своєму колі. Тому, як підкреслює,

антінітчанство не повинно становить між нами стіни, у мене є один дуже близький друг нітчанець або щось коло того, і він мириться якимось з моїми виступами против «blonde Bestien», хоч я виражаюсь перед ним далеко гостріше, ніж

Ц и т у в а н н я: Романов С. Любовні історії епохи модерн. Лариса Косач, Ольга Кобилянська: віддзеркалення // Слово і Час. 2021. № 4 (718). С. 40—56. <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2021.04.40-56>

тепер перед Вами. Я сподіваюсь, що в цьому Ви будете до мене толерантні? Сподіваюсь теж, що ми з Вами поговоримо ще не раз на сю і на інші теми і в листах, і живим словом [9:12, 213].

Вочевидь висловлені надії справдилися, адже з великою мірою імовірності людиною, про яку згадувалося, був С. Мержинський. Ідеологічно «правильно» репрезентований у радянській науці як популяризатор марксизму, він і в особистому стосунку до великої української поетки лишився товаришем, соратником і — максимально допустима відстань — другом. І лише в цих іпостасях йому дозволялося існувати. Мабуть, не здасться дивним, що й О. Маковея поруч або побіч Кобилянської було наділено такою ж (суто дружньою) роллю, щоправда, без педалювання політично актуального чинника. Для чутливих до всього неформального особливо неприйнятним здавалося єднання ідеологічно різних учень, що робило людину вільною не тільки в соціальній, а й у приватній сфері. А проте соціалізм і ніщешанство на порубіжжі віків саме в сув'язі й формували світогляд багатьох громадян.

У заявленому напрямку й рухатиметься науковий пошук, зокрема у спробі осмислити своєрідність особистого становлення вільної жінки через взаємини з Іншим / чоловіком / обранцем. Передусім важитимуть нові ракурси інтерпретації прописаних біографістикою сюжетів, ракурси, що постають у «взаємонасвітленні» життєтворчості двох сучасниць. Специфіка їхніх стосунків у ставленні та сприйнятті одна одної вирішальним чином вплинула на «драматургію» індивідуальних історій кохання, зокрема в можливостях зв'язання, власне артикуляції пережитого й відчутого. Отже, цей неоціненний досвід, зафіксований тільки доривчо (опосередковані свідчення епістолярію і творчість), доведеться не так описувати й аналізувати, як реконструювати та узагальнювати.

Скажімо, немає повноти матеріалу для відтворення світогляду С. Мержинського. А проте вже достатньо того, що його обрала жінка, для котрої важила (чи не важила) комбінація саме цих чеснот і вад. Як відповідає на визнання чоловіком своєї незначущості героїня поеми «Королівна»: «Мій лицару, любий пане... / слави ж маєте доволі: / ви обранець королівни» [9:5, 511]. Цитований твір безпосередньо належить до теми, адже нею власне й інспірований. Написаний через кілька місяців по смерті коханого, він ретроспективно виявляє культурно-психологічну модель тих неймовірних взаємин. Хоча ця модель цілком традиційна чи то й застаріла, бо йдеться про куртуазну, із середньовіччя родом любов, але під іншим оглядом вона, модель, гендерно інверсована, отже, з печаттю модерності.

О. Кобилянська свої найдраматичніші стосунки так само закроєє крізь культурну матрицю, щоправда, хронологічно ближчого — роман-

тичного — періоду. У цім випадку жінка скористалася підказкою обранця, власне, підказкою несвідомою, але взятою надповажно. Аби відбити ситуацію в належній повноті, слід подати епізод із супровідними коментарями. Отже, фінал одного з листів до Маковоя:

Ви, певно, не думали би ніколи, що те, що Ви говорили про Шевченка і княжну Реп[ніну], падало на мою душу як роса. Ах, се є правда..., до розуміння артистичної душі потрібна інтелігенція або природне тонке чувство.

Ви були зворушені, як Ви говорили — я не менше, як слухала... Я би була Вам зараз почерез стіл подала руку, але Ви знаєте, що мене присутність других завше паралізує тим більше, чим більше я відчуваю.

Хоть Ви є в тім дуже до мене подібні, то все мені здається, що Ви є сильніші і зможете хоть слово промовити там, де я не можу ані уст отворити.

Тепер я Вас так добре знаю, хоть Ви і мовчите, хоть сидите і далеко від мене — я Вас знаю! [5:5, 296].

З якими думками, а головне, почуттями мав читати такі речі достоту заскочений зненацька адресат? Чи то мали бути компліменти, чи довільні застороги, чи приховані погрози?

Звісно, Маковей розумів, *про що* і, головне, *до чого* йдеться. Невідомо тільки, що більше непокоїло: настирливість, часто брана ним за надокучливість, чи ролі героїв драми, які свавільно розписала адресатка. Драми, у якій він коли й хотів існувати, то зовсім не у визначеній за і для нього іпостасі. Ніде правди діти, отримати до порівняння самого Шевченка — то неабиякий ценз! Але чи зможе він так повести роль, як його великий попередник — ось що, либонь, над усе турбувало. За себе «актор» таки мав бути певним, а от за «партнерку»? Навряд, щоб княжні Варварі, таки скутій соціально-становими умовностями, релігійними приписами і романтичною замріяністю, могла відповідати модерна жінка модерної доби. Проте час покаже всю різницю між цими жінками. Різницю колосальну передусім в етико-психологічних реєстрах, хоч би які лінії зближення промальовувати (щирість і глибину почуттів Репніної, її літературні писання, зокрема недокінчену повість про стосунки із Шевченком тощо).

Гендерна інверсія ролей, як і в Л. Косач, ролей, визначених саме новою українською жінкою, щонайменше дивувала, коли не лякала консервативного українського чоловіка. Привчений бути мисливцем, він аж ніяк не збирався поступатися цією перевагою. Рідко могло йтися про урівнювання шансів у цьому таки життєвому, а не житейському змаганні, та майже ніколи — про доброхіть посіле місце «здобичі».

За окремими винятками, — пише С. де Бовуар, — жінка врешті-решт спроможна лише запропонувати себе. Оскільки більшість чоловіків ревниво обстоюють свою провідну роль, вони бажають передусім збудити у жінці особливе хвилювання, а не бути бранцем її великодушності: чоловік, якого

обирають, почуваяється експлуатованим. <...> Якщо жінка пропонує себе надто сміливо, чоловік ухиляється: він звик завойовувати. Жінка може взяти лише ставши здобиччю: пасивною річчю, обіцянкою покірливості [2:2, 347].

Далі авторка проектує ситуацію відмови на сильну стать, для якої така поразка є тільки поразкою в грі, не більше. Адже гру — без жодної шкоди для власного еґо й репутації — можна почати знову, як не із цією, то з іншою супротивницею-жертвою.

Щоправда, Маковей навряд чи мав охоту до гри навіть за старими, патріархальними критеріями, де чоловіка задалегідь призначено на тріумфатора. Він чи не одразу і категорично постановив не грати(ся) з Кобилянською, убезпечуючи так себе й, мабуть, даму від поразки. Хоч би які умови, правила і, зрештою, скасування всіх правил висувала протилежна сторона. Можна лише подивуватися з його вмінь стишувати, заспокоювати, вивертати ситуацію, ледве щось починало виходити з-під контролю розуму й канонів пристойності, як він їх розумів, звичайно.

Зусилля, докладені Кобилянською, щоби тримати стосунки в тонусі, для партнера, кажучи об'єктивно чи хай навіть співчутливо, далеко не завжди видавалися тільки приємністю. Жінка, принаймні листовно, дражнила, провокувала, зачіпала, іронізувала, лестила, одне слово, повсякчас міняла курс. Направду годі було дати ради такій нелінійній стратегії: де кінчається забавка? чи вже взято поважного тону? а коли взагалі починається поєдинок?

Немає достатніх підстав уважати, що то були спроби практичного втілення волюнтаристських максим у захваті штудійованого (і наслідуваного?!) мислителя.

Справжній чоловік, — звістує ніцшівський Заратустра, — поривається до небезпеки і гри. Тому й прагне він жінки як найнебезпечнішої іграшки. <...>

Краще за чоловіка розуміє жінка дітей, але чоловік дитинніший, ніж жінка.

У справжньому чоловікові приховане дитя — воно хоче бавитись. Гей, жінки, знайдіть дитя в чоловікові! Нехай жінка буде іграшкою, чистою й гарною, мов самоцвіт, осяяний чеснотами світу, якого ще немає [6, 66].

Мабуть, саме цитоване «слово» («Про старих і молодих жінок») Кобилянська й радила Маковеєві опустити в читанні, як надто вже «орієнтальне». І є підозра, що він не дослухався. Та, зрештою, це не так і важило, бо ані вона не могла стати іграшкою, принаймні такою, як то бажалося б «орієнталові» (але й не могла облишити гри!), ані він не надавався до гри, зугарної захопити сучасну європейську жінку. Тож питання, якою ж мірою обранець тут був справжнім, тобто модерним чоловіком, лишається відкритим.

Наскільки легшою чи, навпаки, складнішою була диспозиція Лариси Косач? Її гра-зв'язок із Мержинським за часом тривала утричі менше і завершилася... А от чим усе скінчилося — і до сьогодні велике питання.

Ідеться не про подієвість, там якраз усе відомо. Найцікавіше, заплутане й таємниче лишилось у полях надреального. Можна, звісно, сказати, що герой — не галичанин, узагалі не українець, хоч і слов'янин-білорус, та ще й zagrożений фізично, далеко більше надавався в рівноцінні партнери чи навіть у категорію «здобичі». І в цьому буде своя рація. Але за сухою тезою не розгледіти основного — етосу, який генерує, живить і, тут немає тавтології, утривалює ці стосунки.

Любов, — доводив Карл Ясперс, — це щось універсальне: це рух у нас через все конкретне... в абсолютне і ціле. У цьому русі любові виблискує усе водночас. Не буває нічого, що не може бути не втягнутим у цей рух; проте незмога жодній людині, щоб універсально і в дійсності набути цього руху в собі [10, 121].

Є в поданому твердженні мислителя ХХ ст. чимало суголосного з думками близького йому в чуттєвій сфері батька європейського ідеалізму. Платонова концепція Еросу відбивається в символічній структурі «небесної ліствиці». Сходження нею закоханої душі передбачає долання / засвоєння чотирьох етапів, кожен із них змінює, очищає, підносить і впрозорює. Та лише небагатьом роковано дістатись вершини, аби натішитися спогляданням прекрасного. Відтак універсальність, про яку йшлося Ясперсові, — це не схема, не модель і навіть не метод. Це щось далеко абстрактніше і, на подив, куди певніше, а саме — відкрита можливість. «Підверстуючи» до неї чуття, почуття і дух, людина здатна переоблаштувати, виправити та згармонізувати своє життя, ба більше — життя Іншого, навіть цілого світу.

Хочеться думати, що спроба взяти цю «можливість» за вихідний пункт у розмислах над природою великого кохання Л. Косач не здасться надто штучною. Такий підхід слушний іще й тому, що долати «небесну ліствицю» не обов'язково лише в рівноцінності пари. Найчастіше, запевняє Платон, є досвідченіший, сміливіший, мудріший, словом, той, хто веде. І є, відповідно з почуттям покликання й певності, той, кого ведуть. «Або сам його проходиш, — розкриває Сократові таємницю шляху любові Діотима, — або іншому довіряєшся і він тебе провадить» [7, 405]. Те, що чекає відважного на верхів'ї, віщунка (вельми примітно, що сакральні знання має жінка!) описує докладно й навіть поетично:

Тільки тоді, коли людина споглядає саме прекрасне, життя її має якусь вартість. <...> Невже ти гадаєш, що той чоловік, якщо він націлює туди свій зір і його споглядає, і з ним разом перебуває, може жити суєтним життям? Невже ти не прозрів настільки, щоб зрозуміти, що тільки тут, із тим, хто споглядає прекрасне тим оком, яким його лишень і можна споглядати, станеться те, що він породжуватиме не примарний образ доброчесності, а доброчесність істинну, тому що тут він торкається істини, а не оманливої її подобі. А хто

породжує істинну добродішність і плакає її, той пізнає божественну любов, і якщо хтось із людей може досягнути безсмертя, то це дано йому [7, 405—406].

Тема вічності, хоч виразно й не акцентована, є наскрізною в дивом уцілілому посланні з епістолярію С. Мержинського та Л. Косач. Ідеться про єдиний, по суті, документ, що фактологічно підпирає історію двох. Це славнозвісна оповідь про листи, що пахнуть зов'язаними трояндами. Коханому, який передчасно залишає земний паділ, авторка дає найбільшу, що її може дати людина, обіцянку — безсмертя: «О, дорогий мій! Я створю тобі світ, новий світ нової мрії. Я ж для тебе почала нову мрію життя, я для тебе вмерла і воскресла» [9:5, 296]. Сакральний мотив страстей Христових з'являється в цьому слові язичницькому просторі зовсім не випадково. Апологія смерті цілком по-християнськи вивершується надією вічного життя, де все можливе, де нічого не минає. Отож Платонове застереження «хто навіч побачив красу, той вже з позначкою смерті» не було намарним?

Питальна інтонація до цілком логічного викладу має підставою хіба ту ж риторичність, у яку годі вкласти, тим паче нею пояснити живу пристрасть. Готовність піти за тим, хто «бачить» і «прочуває», саме й відповідає ситуації вчителя та учня. Платонове інверсування родових понять, де вагітність слугує причиною, а не вислідом любові, тобто передує зачаттю, веде до образно-метафоричного ототожнення зачаття і народження.

Мужі, що тілом плодючі, — навчає наймудріша Діотима, — шукають, переважно, жінок, бо саме тут їхній Ерос: у своїх дітях, їх породивши, вбачають вони шлях до безсмертя, в дітях лишають пам'ять про себе і досягають блаженства на всі прийдешні часи. Ті, що носять сім'я у своїх душах (бо є й такі), вони в душі мають більше зачатків, ніж у тілі, — вагітні тим, що личить, щоб душа виношувала і родила. А що личить породжувати душі? Розумні помисли та інші чесноти. Творцями цих чеснот бувають всі поети [7, 403].

Глорифіковане філософською думкою ототожнення зачаття і народження тільки небагато сміливців доповнили чи, власне, завершили третьою онтологічною константою — смертю. Єдність Еросу і Танатосу в такому, по суті, космогонічному акті замикає його в цикл, природність якого рівна хіба самій божественній сутності речей.

Навіч переконатися в цьому через безпосереднє і свідоме включення в цикл дістала змогу й Л. Косач. Імовірно, простуючи слідами античного мислителя, вона також удається до інверсії і навіть не один раз. Це очевидно, коли, oprіч гендерної (відоме потракування давніми греками призначення жінки), зважати й на рольово-дидактичну заміну / устійнення екзистенційних постав: ішлося ж бо до рівноцінних суб'єктно-суб'єктних узаємин поміж статями. Немає особливої змоги фактологічно відтворити етапи цих стосунків од ялтинського знайомства літа 1897-го.

Але їхню структурність легко уявити за аналогіями до інших гендерних узаємин Л. Косач, ліберальність, рівність, а то й першість у виявленні ініціативи в започаткуванні стосунків яких не раз доводилась. Найголовніші чуттєву й почуттєву сфери більше ніж повно розкриває їхній (стосунків) фінал зими 1900—1901 рр.

Коли йти за хронологією, то єдиним подієвим потоком «картина вмикається» кінцем серпня 1900-го. Саме тоді від лікаря С. Еліасберга приходять тривожні вісті про значне погіршення здоров'я Мержинського. Важко зрозуміти, чи звернутись до Лариси підказав хтось із його родичів або друзів чи, певніше, сам хворий. Так чи так, а за два тижні вона була в Мінську. Власне зазначеного року то був уже третій такий візит. Третій і найтривожніший, бо із часу останньої зустрічі (у липні в Зеленому Гаю) фізичний і моральний стан Сергія значно погіршився. Адже, попри напружені стосунки з родиною, навіть довелося тимчасово (як думав) у них замешкати. У батька, а ще більше в тіток приїзд невідомої жінки викликав, м'яко кажучи, нерозуміння, що відбулося на хворому, тільки посиливши давній сімейний конфлікт¹. Звідси і його настійливе бажання якнайшвидше виїхати коли не за кордон, то бодай у Київ, а то хоч і до місцевої лікарні. Це бажання було скріплене й медичними рекомендаціями, але позбавлене організаційно-фінансових можливостей. Із такими, як висловила, «монотонними» враженнями Лариса й повернулася додому.

Спроби зібрати кошти на лікування вже з України, зокрема серед товаришів хворого, бодай у «Союзе боротьби за освобождение рабочего класса», результатів не дали. Вочевидь, що революційна доцільність ігнорувати одиницю як догма виробилася вже тоді. Після нових, сповнених тривог і болю звісток (пізньої осені стан domeжно погіршило сезонне загострення) зрозпачена жінка вирішує робити все, бодай від неї залежне.

В Мінську я йому оставатись просто не дам, — інформує вона сестру в листопаді 1900 р., — як тільки він в стані буде звідати виїхать. Його звідати, у всякім разі, ратувати треба! А, коли б же тільки виратувать! В остатньому листі С[ергій] К[остянтинович] говорить про свій новий проект їхати замість російських санаторій в Швейцарію, в сан[аторію] Давос, і питає, чи могла б я з ним поїхати. Я гаряче підтримую сей проект і пишу, що поїхати *можу*, і се правда, я поїду, хоч би там що. Коли не стане на се моїх грошей, я позичу,

¹ В. Александрова недвозначно вказує, що у своїх атестаціях Лариси Косач мінським друзям і знайомим С. Мержинський називав її нареченою. Цілком імовірно, що й рідним київську гостю було представлено в такому ж статусі. Хоча, як запевняла одна з тіток, при них він так Л. Косач не називав, обмежуючись (?) означниками «друг» і «дружба». Що це міг бути свідомий тактичний маневр, показує докладніший розбір ситуації [див.: 1]. Інша річ, що з огляду на вікові особливості та власні моральні установки, своєрідну ситуацію тощо батько й тітки Мержинського не сприймали Л. Косач належно. Точніше, ставилися до неї з підозрою і навіть вороже, бо ж на правду вмирущий мав «належати» тільки їм — за правом спадковості, родинної близькості тощо.

достану ще яку роботу і все-таки поїду. Як тільки з початком зими С[ергій] К[остянтинівич] поправиться (я таки маю на се надію), ми з ним рушимо! Я рада б з ним бути тепер, але се ніяк не можливо, мій раптовий приїзд його злякає, та ще й його родичі стали між нами, будь вони... [9:12, 303—304].

Зрозуміло, що спиняло не складне сімейне становище, Мержинського і власне, а умова прибуття: «Пише теж і про те, що при мені йому навіть гинути буде легше, але ж не можу я своїм раптовим, непрошеним приїздом дати зрозуміти: ось ти вже гинеш...» [9:12, 307]. У другому із цитованих листів авторка просить Ольгу дорогою з Петербурга побувати в Мінську та обережно довідатись, чи не варто виїздити якнайшвидше, саме тепер. (Мержинський планував улаштуватися окремо від батька й тіток, де спостигла хвороба, і вже тоді кликати її до себе.) Проте все лишилось як є, і на другий день Різдва (старого стилю) 1901 р. вона вже була біля нього.

Чого такі кроки могли коштувати тогочасній дівчині, сьогодні важко вповні збагнути. Тому й чекалося від близьких людей коли не схвалення, то бодай розуміння. Невипадково потреба в дружній підтримці переходить лейтмотивом датованого січнем 1901 р. листа Кобилянській:

Життя моє тут досить трагічне. Я мушу бути найспокійнішою від всіх, хоч я, власне, найменше маю ілюзій, а через те й надії (зо мною лікар був найщирішим). Щодня мій друг розмовляє... про те, як ми вкупі за границю поїдемо, в Швейцарію, як то гарно зостріти там весну... А я весни так боюся, так боюся, як... того, чого не можу назвати. І я кажу йому, що поїду з ним, що буду з ним, аж поки він поправиться... В сьому правда те, що я не покину його так, як його покинули інші його друзі. Я з ним останусь, поки буде треба. Ви розумієте мене? [9:12, 318].

Звісно, Кобилянська все розуміла. Вона мала навіть схожий емоційний досвід розпачу над здоров'ям коханої людини: Маковей показував один час схильність до сухот. Очевидно, і про це йшлося в листі-розраді, на який Л. Косач відповіла застережливим покликом:

Не давайте свого товариша на поталу недузї! <...> Боріться на життя, а не на смерть, бо инакше се такий розпач!..

Бувайте здорові, міцно стискаю Вашу руку і щиро дякую за ті прихильні слова, що Ви мені подарували. Ви не вважайте, що мої вирази такі холодні, се я вже тримаюсь тепер увесь час такого тону, боюсь давати собі волю [9:12, 324].

Якраз стриманості адресатці таки було не позичати. У стосунках з обранцем цю рису доводилося виявляти, може, навіть більше, ніж хотілося: була тут і специфічність її вдачі, і формат заданих *ним* меж. Тільки в душі, у фантазіях Ольга могла вилити свою ніжність, співчуття, тривоги. Ген пізніше дещо з відчутого-пережитого лягло на папір — як жаль, і біль, і пам'ять. Асоціативно (але ж яка промовиста асоціація!) згадка про материну хворобу виводить авторку на черговий образок до портрета коханого. І навіть

із плином часу вповні збереглася заклично-вольова, якась ніби аж заклинальна енергія її слова, її бажання. От як в оповіданні «Доля»:

І жодна недуга не була сміла до нього приступити. Вона б не дала його. Ні, ні. Вона не давала його.

Як зачувала, що він хворий, — він се, розуміється, не знав, що в ній діялося — вона місця спокійного в хаті не находила. Ніхто не бачив се по ній. Але якби вона була при нім, о, з якою погордою і ненавистю була б вона копнула ту прокляту недугу! ...Вона не допустить, щоби її медвідь попав в її шпони [4:1, 397].

Цікавіше й, думається, продуктивніше, минаючи строго-біографічне співвіднесення, розглянути цей епізод у трохи відірвано-метафізичних, точніше фантазійних, контекстах. Це тим більш доречно, що всі вони так чи так пов'язані з досвідом Л. Косач. Знаючи, і то докладно, з перших рук, перипетії «мінської історії», Кобилянська достоту кинулася б рятувати коханого (у вже відомий їй спосіб), якби в цьому виникла потреба і якби (!?) він її покликав. Заявлена рішучість — то таки не поетична метафора, хоч, як видається, принаймні частково й живлена з ліричних джерел («цикл Мержинського» Лесі Українки). І немає сумніву, що в боротьбі з хворобою-смертю вона виявила б не менше завзяття, ніж авторка згаданого циклу.

Не випадково й саме почуття, також як у подруги, народжується / усвідомлюється / карбується в часі під загрозою марища-смерті. Перша згадка про недугу коханого датована ще періодом до знайомства з Л. Косач, отже зовсім вільним од впливу її приватного й творчого досвіду. Варто подати епізод повністю, адже це така відверта, рідкісна, дивовижна оповідь про народження любові. Як і в попередньому випадку, все почалося зі згадки про матір, його матір, яку так віддано любив. І вже по тому (не разом із тим?) — інші рівні цього почуття:

...розповів, що походить з родини, в котрій умирають на грудні слабості, і що і він умре на таку слабість, що він умре! Вона ніколи тої хвилини не забуде. Се вечором було. *Її страшно серце заболіло*. Ми кажемо не раз: «Із жалю або болю вголос би зойкнути». Тоді була би вона з жалю і болю вголос зойкнула. Ні, ні, він не смів умерти. Нізачо в світі. Він мусів жити, доконечно, доконечно... Вона не хоче, щоби він умер (чи він повірить їй се, чи ні, се вже однаково й не змінить річ), але вона плакала вночі. Плакала і бачила, і казала до своєї душі, що його любить. Страшно любить. <...> Постепенно ішло воно, поволі. А коли вже настало, вона знала. Раз назавше. А вона любила любов'ю поважною, як смерть, і що *сама себе годує* [4:1, 391—392].

У коханому Кобилянська бачила передовсім поступальний потенціал, тобто приховану, мабуть, і від нього самого, здатність здобути необхідну для великої справи свободу. Вивільнити життєдайну енергію вона й готова була допомогти — у цьому її материнсько-учительське покликання (може, навіть «батьківське», згадуючи, по кому півсиротою zostався Маковей).

Коли б вона вже з ним злучилася, говорили мрії, вона б усіма силами дбала о те, щоби йому *улегшити* борбу о «хліб», щоби ум у нього був погідний і гармонійний, і він писати міг. Приміром, хоть би він не хтів годитися на те, вона би *брала* дещо з його праці на себе. А він нехай би «паном свого духа був» [4:1, 396].

Запанувати над власним духом, аби творити новий світ, — хіба це не маніфест нової людини і її нового мистецтва? Розбити клітку обов'язку перед минулим задля звершення майбутнього — для цього вистачить лев'ячої / медвежої моці. Та щоби достоту зробитися творцем прийдешнього, потрібно переродитися, точніше — народитися заново. І тому Заратустра й питає:

Чому лев-грабіжник ще повинен стати дитиною? Дитина — це невинність і забуття, новий початок, гра, колесо, що крутиться само собою, перший порух, свята згода з усім.

Так, брати мої, для гри творення потрібне святе слово згоди — своєї волі прагне тепер дух, свій світ здобуває собі, забутий світом [6, 26].

Світ, який обіцяла створити Мержинському Леся Українка, бо самотужки на це здобутися він уже не міг (направду «забутий світом»), може, і не варто напряду виводити з волюнтаристського візіонерства. Окрім іншого, засторогою виступає немислиме в заданих Ніцше координатах поєднання язичницького і християнського дискурсів. Останній виникає в поетеси зовсім не під впливом коханого, що в прочутті наглої смерті перечитує Святе Письмо (цей предмет вона, далєбі, знала куди краще за нього). В основах тут, як уже наголошувалося, концепція Платонового Еросу, зміщена хіба в той бік, що жінка та чоловік виступали одне для одного навзаєм і учителем / ученицею, і учителькою / учнем. До такого паритету стреміла в стосунках із Маковеєм і Кобилянська, яку обранець спочатку ігнорував, а зрештою і відкинув.

Відмінність од ситуації буковинської подруги, і то відмінність засаднича, полягала й у тому, що Л. Косач і С. Мержинський зробили у своїх стосунках рівноцінні ставки, тобто обоє зважилися грати вабанк — на своє життя. І це при тому, що позиція в усьому сильнішої сторони (тут — жінки!) самохіть змагала виявити свою перевагу, а позиція слабшого — покору. Найзручніше це було зробити в моделі духовного материнства, апробованій свого часу й Кобилянською; як і Маковей, Мержинський теж півсирота (мав лише батька). Співчуття, жалю, заспокоєння — таких почуттів передусім жадають обділені ними. Аж от напрочуд:

Каже, що любить в мені спокій і силу волі, через те я при ньому спокійна і сильна і навіть ніколи не зідхаю, інакше він би за мене боявся, а тепер він вірить, що я все витримати можу. Я не зруйную йому сеї віри в його остатнього друга. Може, через те і він такий спокійний, дивно спокійний, коли говорить

про свій кінець, хоч взагалі він дуже нервовий. Часом говорить про те, як багато для нього значить, що я з ним, і жалує, що я раніш не могла прийти. Коли подумаю тільки, що я такого друга маю втратити!.. [9:12, 323—324].

Не менш сильним, і це напевно, було й зворотне почуття невіджалуваної втрати *такої подруги*.

Непомільним інстинктом закоханої жінки Л. Косач відчула, як належить проявити себе перед обранцем, яку стратегію поведінки, бесіди, тону засвоїти. Не сказати, що все тут давалося цілком органічно, але й не добиралося штучністю, тим паче фальшю. Єдине, чого вона свідомо не допускала як у стосунках із Кобилянською, так і в інших справжніх взаєминах, — це співчуття, що як намір і почуття відмінне від любові. Ледь не протилежними ці категорії вважав і К. Ясперс. У нього знаходимо надивовижу точне насвітлення ситуації в паралель до «мінської історії». Учений переконливо доводив, що

буде принизливо для того, хто переймається ним і відхиляє його [співчуття. — С. Р.], якщо у принизливій установці порив співчуття, вибух співчуття з боку іншого до нещасного збуджує його останні інстинкти влади, (що саме він, якщо він цілком безвладний, однак через збудження цих почуттів співчуття ще здатний до дій; що він, однак, може стати предметом головної уваги). Потім, співчуття, у того, хто співчуває, викликає почуття переваги, оскільки справи у нього йдуть краще, оскільки співчутливець у допомозі відчуває свою владу. Це найбільш крайня противага любові, виборсатися у співчутті, всеохопній любові до людей, сліпій допомозі, де взагалі є страждання. При цьому ніколи ми не думаємо про індивідуума, про абсолютне, а завжди про самого себе [10, 125].

Наскільки Мержинський не надавався до співчуття (хоча, збоку дивлячись, ніби й над усе цього потребував), настільки ж далеким був і від «збудження» владних інстинктів. Тільки зрідка, як ділилася Л. Косач зі знайомою, його звична «альтруїстическая востороженність» поступалася місцем «скептической пассивности». Навіть з оглядом на адресатів режимного «справоздання» в Мінську опис тамтешнього (спів)життя видається майже одкровенням.

Він, — читаємо у витриманому, наче лікарняний бюлетень, листі батькам, — не дає мені нічого втомного робити для нього, рідко коли попросить щось принести з другої хати, я тільки примочую йому голову одеколоном (се він завжди просить іменно мене)... Відноситься він до мене так, наче я з тонкого скла, що можу впасти і зараз же розбитись [9:12, 315].

Здогади про те, що могло б в'язати до вмирущого чоловіка поетку з далекої України, oprіч такої зрозумілої тут потреби мати біля себе вірну людину, мабуть, назавжди приречені лишатися тільки здогадами. Хоча й це твердження певною мірою дискусійне, адже поруч були батько і хай, зазначив М. Кривинюк, трохи «підстрелені», але рідні тітки. Можли-

во, думка про любовні почуття Мержинського (тобто не лише вдячність, відданість та захват) і видається надміру поетичною. Однак вона буде значно ближчою до істини, ніж радянські кліше ідеологічної дружби-товариства або сучасніші «теорії» екзальтації, містичної самопошвасти, гри-містерії, а чи банального маніпуляторства.

У цілій історії саме чоловік перебуває в до болю знайомій протилежній стороні ситуації «другої статі». У тому сенсі, що від його імені, (і, по суті, за нього теж), мовить жінка. Знову гендерна інверсія «забутої тіні», як в однойменній поезії Лесі Українки? Це так і не так одночасно. По-перше, пафосу тут не уникнути, поетеса обезсмертила обох своїх чоловіків (ідеться й про К. Квітку). А по-друге, Сергій і самотужки, як і Климент, здобувся на присутність у житті генія та, хоч і небезвідносно до останньої, власну присутність у світі.

Інша річ — засаднича роль жіночої любові (*такої* любові, *такої* жінки) у самоусвідомленні, становленні й виявленні чоловіка. Мержинський таки не міг (що й сам стверджував), обійтися, позбутися, «відпустити» жінку, яка вособлювала для нього світ, навіть куди більше — творила для нього «новий світ, нової мрії». Є певність, що присвячені йому вірші (перша частина циклу), зокрема й згаданий лист-верлібр, адресат читав. Мабуть, і через це також покликав до себе авторку.

Відома теза С. Кіркегора про жінку, яка, входячи в життя чоловіка, уносить у нього ідеал, тобто задає ті вертикальні параметри, що в єдності з горизонталлю реальності творять повноцінний континуум буття. Чомусь видається, що С. Мержинський через Л. Косач і в ній доповнив і вивершив, як то тільки й було можливим у його ситуації, свій екзистенційний проект. Свідчення сказаного, хоч і не безпосередні, можна віднайти в тогочасному листуванні двох найближчих до нього жінок. Ось голос тієї, що чатувала в Мінську, звернений до В. Крижанівської:

Я прихожу к нему в комнату несколько раз ночью, а около 6 ч[асов] утра совсем сменяю сиделку, т[ак] к[ак] все равно не могу спать, слыша из другой комнаты его беспокойный шепот, в котором я угадываю бред. <...> С[ергей] К[онстантинович] не может теперь сам даже головы поднять сколько-нибудь высоко, кормить его надо, как ребенка, а кроме того, он не может теперь выносить одиночества... [9:12, 327].

Порівняння вмирущого з дитиною, які раз у раз уживає авторка, зрозумілі з огляду на бажання показати стан недужого. Однак для неї самої в цьому листі містилося далеко більше значення, ніж для інших, навіть геть не сторонніх людей. Якщо наводити паралелі до ніцшеанського потрактування образу, то навряд чи вони здадуться безумовними. Точніше, для прихильника німецького філософа певний резон у цьому й знайдеться (пригадаймо авторські означники образу третьої, фінальної стадії духу — «невинність і забуття, новий початок» [6, 26] тощо). Хоча,

зрозуміло, шлях до надлюдини волюнтаристське вчення через смерть помислити не могло. Натомість притаманним, «природним» такий вихід уважався для християнства (знову ж пригадаймо його заломлення в синтезі з язичництвом у «циклі Мержинського»).

Стосунки Л. Косач і С. Мержинського, що їх можна назвати містичною любовною пригодою, надаються до нанизування в багатьох опорних для ідеалістичних доктрин дефініціях: платонічні, сакральні, трансцендентні, метафізичні тощо. Незаперечною лишається основа для цього таки духовного єднання — життєсмерть і смертелюбов. І річ, звісно, далеко не тільки в реально-біографічній канві: його не можна врятувати, його можна тільки кохати; її не можна відпустити, її можна тільки покинути. Ось тут думка про таїну любові, що глибша від таїни смерті, стикаючись із персональним досвідом, переростає межі художньо-риторичної фігури, рівно ж як екзальтовано-містичної емблеми. Бо потрактувати те, що сталося між двома до Мінська і вже в самому Мінську, як вільну від усього земного «чисту» пристрасть, яка може реалізуватися, тобто сягнути абсолютного злиття, лише в засвіті, не дає свідоме підпорядкування, перетворення чуттєвого прагнення в самопожертву, у чистий альтруїзм. І не заради абстракції, усе тієї ж ідеї, а задля конкретної людини.

Єдність, навіть взаємозалежність етичного / духовного та естетичного / чуттєвого — один із векторів життєтворчості Лариси Косач / Лесі Українки. Її відпочаткова, природна і свідомо націленість на особисте й особистість в Іншому виявилася, і то за екстремальних обставин, волювою і водночас сердечною рисою. Слушним у цім розрізі, хоч із дискусійним засновком — інфантильна «любовна недостача»(?), постає спостереження Н. Зборовської над тим, що «Лесина любовна поведінка формуватиметься не як поведінка пасивна, тобто не як потреба того, щоб її любили, а як *активна потреба дарувати свою любов*» [3, 48—49]. Та не йдеться про сумнозвісне Бальзакове «кохання без коханого». Інакше на якомусь із етапів виявилася б жорстокість, тобто байдужість, егоїзм. Тоді як повсякчас бачимо в дії піднесену філософами *caritas* — злиття Ероса й Агапе. «Из всех его старых друзей только Вы одна относитесь к нему, как следует другу, — ще одне звернення до В. Крижанівської, — иные же — но лучше я не буду говорить о них, иначе много может вылиться горьких и бесполезных слов». І на завершення листа (не для протиставлення й докору й аж ніяк не в пафос самозвеличення / замилювання) — власна позиція:

Я не изменяю решения остаться здесь до конца, во первых, сама не могу иначе, во вторых, надо будет сделать все, что поручил мне С[ергей] К[онстантинович], а для этого надо человека, способного придавать серьезное значение даже бредням своих друзей, т[o] е[сть] фантаста, т[o] е[сть] меня [9:12, 328].

Виконати прохання, ба більше, заповіт коханого — то якраз не тільки поетичне покликання, а й *людський*, не казати обов'язок — учинок. Тільки от здатними на нього виявляються переважно жінки — екзальтовані фантасти, істерички, мрійниці. Одне слово, у тогочасній (таки достоту надчасовій) маскулінній риторичі — «слабка друга стать». Мотивуючи Кобилянській свій приїзд до Мінська, Л. Косач так само спокійна й певна навіть не власної — вищої доцільності. Адже

одваги в тім нема, за що Ви мене хвалите, так зробила б кожна — нефілістерка, а може, навіть і філістерка одважилась би, притім же в нас се мало кого може скандалізувати. Наскільки я *starker Geist* [*Сильна духом* (нім.). — *Ред.*], покаже час, — може, і я зломлюся. А коли витримаю, то в тім заслуги нема, як не було заслуги в тім, що я витримала операцію [9:12, 323].

Захоплення її сміливим учинком Л. Косач, завжди неохоча до компліментів, відводить аргументами не зовсім і переконливими. Очевидно, що в словах подруги не було нещирості, самий тільки захват, підтримка й, можливо (додатковим тлом), дешиця заздрості на таку рішучість.

Зовсім інакша річ «живучість», яка в заданому Кобилянською наративі духовного доповнюється / завершується ще й фізичним. Цю особливість власної конституції виставлено вже на початках знайомства: «Я не раз кажу, що в мене натура “хронічна”, бо справді у мене все хронічне: і хвороби, і почування. Як *анемія, туберкульоз, істерія*, так і *приязнь, любов і ненависть* [курсив мій. — *С. Р.*]. Через те і наше товаришування, сподіваюсь, буде хронічним» [9:12, 219—220]. Ув'язувати тілесні координати з духовними рисами — справа, достеменно, не нова; варто хіба звернути увагу на те, як точно збігаються за сенсом і призначенням відповідники всіх трьох корелятивних пар. Проте співвіднесення виявів вітальності зі станами відверто деструктивними ніяк не належить до поширених практик. Думається, не буде перебільшенням поставити це на карб розширеної в часових вимірах — модерної супроти традиційної — свідомості.

У проповіді «Про непорочне пізнання» Заратустра концентрується саме на означеному чуттєво-ціннісному заломі:

Де невинність? Там, де є воля до зачаття. І хто хоче творити щось вище, ніж він сам, у того, як на мене, найчистіше жадання.

Де краса? Там, де моє жадання має бути найдужчим; де я хочу любити й загинути, щоб образ не зостався лиш образом. Любити й загинути — це поєднане споконвіку. Жадати любові, — отже, жадати і смерті. Так кажу я вам, страхополохи! [6, 121—122].

У поданому співвіднесенні автор не прагнув урівняти обидва концепти, а тим паче нівелювати перший другим. Над усе важило довести їх відповідність, залежність одне від одного, а отже, і відповідальність людини перед сутностями, які не просто визначають життя, а творять його в

середохресті найважливіших сил. Сил, що підлягають не підкоренню, а хіба пізнанню й закоординуванню зі своїм приватним екзистенційним проектом. У цьому частинно й полягає діалектична єдність волі, що інтегруючи і верхи, і низи суцього, забезпечує цілість особистості.

Розкрита царина взаємин надається до поділу їхньої інтенсивності на два своєрідні, може, навіть умовні для самого «учасника» етапи. Вірити в Іншого і вірити Іншому, бо він кращий, сильніший, досконаліший від тебе, і тому належить (є за що) любити його — це, по суті, тільки стартова фаза найінтимнішого духовного процесу. Хоча слід визнати: для більшості вона назавжди й лишається єдиною. І потрібен особливий склад душі, воля й інтуїція, щоб вивіщення Іншого означало й вело за собою власне піднесення. Лише двоє (один — ні!) «уміщаються в абсолют» (К. Ясперс), бо двоє і творять його (один — ні!).

Перший з окреслених етапів у ціннісно-чуттєвому вимірі може покриватися дефініцією пристрасті. У ній слід убачати готовність майже сліпо йти за ідеалом, підпорядковуючи, а зазвичай нівелюючи заради цієї-таки найвищої мети власну індивідуальність. Оскільки ідеальне в реальному світі не існує, то його можливо досягнути тільки в з'явленні, перенесення куди і стає головною турботою «закоханого». Д. де Ружмон переконливо розкриває цю філософсько-містичну ідею через міф про Трістана та Ізольду.

Поміж радістю та її зовнішньою причиною, — писав учений, — завжди існує відстань та якась перешкода: суспільство, гріх, чеснота, наше тіло, наше виокремлене «Я». Відтак з'являється запал пристрасті. А бажання тотального єднання неминуче поєднане з бажанням визвольної смерті. Бо пристрасть не може існувати без страждання, яке робить нашу втрату бажаною [8, 199].

Готовність Л. Косач / Лесі Українки йти на голос коханого, вміння чути його, коли він уже вмовк у реальному світі, — це не прагнення смерті, ні своєї, ні Іншого.

С[ергей] К[онстантинович], — читаємо в синопсисі подій для В. Крижанівської, — не преувеличивает своего положения, скорее смягчает его: он приговорен и, хотя не слышал этого приговора, но сам его чувствует. <...> С трудом нахожу слова утешающего противоречия, когда он говорит мне своим едва слышным шепотом о своем близком конце, говорит так просто и спокойно, как бывало не говорил даже о каком-нибудь простом выезде. Мне кажется, ему жизнь действительно не очень дорога [9:12, 321].

Однак для авторки написаного життя ще далеко не втратило своєї ціни. Проте вона виявляє готовність померти за коханого (замість нього) або разом із ним. Померти не за абстрактний / абстрагований ідеал, піднесений виром пристрасті, тобто за себе, за свої уявлення про те, яким має бути кохання і кохана людина, а з любові до конкретної людини, тобто за Іншого в усій повноті його індивідуальності.

Із цим досвідом вибору (або — або / бути чи не бути) Л. Косач навесні 1901 р., якраз по Великодні, і прибуває (заїхавши на коротко з Мінська до Києва) на Буковину. Там, у Чернівцях, своєї кульмінації добігала інша любовна драма іншої «особливої» людини. Пошуки в цьому напрямку можуть бути так само ефективними, коли віддзеркалити «історію» О. Кобилянської в історії її подруги-посестри.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Александрова В.* Леся Українка и С. К. Мержинский // Леся Українка в воспоминаниях современников. Москва: Художественная литература, 1971. С. 195—202.
2. *Бовуар С. де.* Друга стаття: У 2 т. / Пер. з фр. Н. Воробйова та ін. Київ: Основи, 1994.
3. *Зборовська Н.* Код української літератури. Київ: Академвидав, 2006. 504 с.
4. *Кобилянська О.* Зібрання творів: У 10 т. / Редкол.: В. Антофійчук та ін. Т. I—V. Чернівці: Букрек, 2013—2017.
5. *Кобилянська О.* Твори: У 5 т. / Упор. Ф. Погребенник. Київ: Держлітвидав, 1962—1963.
6. *Ніцше Ф.* Так казав Заратустра // *Ніцше Ф.* Так казав Заратустра; Жадання влади / Пер. з нім. А. Онишка, П. Тарашука. Київ: Основи, Дніпро, 1993. С. 7—326.
7. *Платон.* Бенкет / Пер. з давньогр. У. Головач // *Дух і Літера.* 2002. № 9—10. С. 369—417.
8. *Ружмон Д. де.* Любов і західна культура / Пер. з франц. Я. Тарасюк. Львів: Літопис, 2000. 304 с.
9. *Українка Леся.* Повне академічне зібрання творів: У 14 т. / Редкол.: В. Агеєва, Ю. Громик та ін. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2021.
10. *Ясперс К.* Психологія світоглядів / Пер. з нім. О. Кислюк, Р. Осадчук. Київ: Юніверс, 2009. 464 с.

Отримано 17 лютого 2021 р.

REFERENCES

1. Aleksandrova, V. (1971). Lesia Ukrainka i S. K. Merzhinskii. In *Lesia Ukrainka v vospominaniakh sovremennikov* (pp. 195-202). Moscow: Khudozhestvennaia literatura. [in Russian]
2. Beauvoir, S. de. (1994). *Druha stat* (Vol. 1-2). (Vorobiova N., Vorobiov P., & Sobko Ya., Trans.). Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian]
3. Zborovska, N. (2006). *Kod ukrainskoi literatury*. Kyiv: Akademvydav. [in Ukrainian]
4. Kobylanska, O. (2013-2017). *Zibrannia tvoriv* (Vol. 1-10). Chernivtsi: Bukrek. [in Ukrainian]
5. Kobylanska, O. (1962-1963). *Tvory* (Vol. 1-5). (Pohrebennyk F., Ed.). Kyiv: Derzlitvudav. [in Ukrainian]
6. Nietzsche, F. (1993). Tak kazav Zaratustra (Onyshko A., Trans.). In Nietzsche, F. Tak kazav Zaratustra; Zhadannia vlady (pp. 7-327). Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian]
7. Plato. (2002). *Benket* (Holovach U., Trans.). *Duh i Litera*, 9-10, 369-417. [in Ukrainian]
8. Rougemont, D. de. (2000). *Liubov i zakhidna kultura*. (Tarasiuk Ya., Trans.). Lviv: Litopys. [in Ukrainian]
9. Ukrainka, Lesia. (2021). *Povne akademichne zibrannia tvoriv* (Vol. 1-14). Lutsk: Volynskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. [in Ukrainian]
10. Jaspers, K. (2009). *Psykhoholohiia svitohliadiv*. (Kysliuk O., & Osadchuk R., Trans.). Kyiv: Yunivers. [in Ukrainian]

Received 17 February 2021

Serhii ROMANOV, doctor of philology
Lesia Ukrainka Volyn National University
13 Voli av., Lutsk, 43025
e-mail: sergmr@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1404-4584>

LOVE STORIES OF THE MODERN AGE. LARYSA KOSACH,
OLHA KOBYLIANSKA: REFLECTIONS

The paper highlights the key events of the private life of Larysa Kosach and Olha Kobylanska. It focuses on their communication and relations with men (acquaintance, friendship, and love), in particular Serhii Merzhynskyi and Osyp Makovei. The practice of behavior, the emotional and sensual experience of the Ukrainian women from the modern era have been revealed in a comparative aspect. This approach is determined by the special spiritual and sisterly connection between Larysa and Olha, as well as similar stages of experiencing the love feeling. The emphasis is made on the 'history' of L. Kosach, which is explained and even duplicated in the 'history' of Olha Kobylanska.

A general shaping of the writers' personalities has been also considered comparatively. The cultural, psychological, and gender aspects in Ukraine of the late 19th and early 20th centuries had to be taken into account. The typology of both personalities has been traced from the time of their adolescence till their adulthood. The author of the paper pays special attention to the social norms as the oldest way to keep a woman within her nature as it was imagined. The traumatic experience of such social representation and the ways of addressing the issue within literary and autobiographical works are highlighted as well.

The problem of expressing oneself is an important psychobiographical factor here. All private and public profiles related to human individuality, female nature, and creative consciousness are worth taking a deeper look at. The break up with the authorities, being a dominant feature for these women, is important for each of the mentioned manifestations of personalities and their integrity.

The researcher concludes that biographical material, when properly structured, opens up new perspectives for those focused on the life and creative paths of the famous Ukrainian female writers.

Keywords: epoch, tradition, gender, resistance, feeling, play, relationship, loneliness.